

УДК 347.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.35>

Катерина Сергіївна Науменко,

кандидат юридичних наук, доцент,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

Сумська філія,

кафедра юридичних дисциплін (доцент);

 <https://orcid.org/0000-0002-7403-0419>,

e-mail: nauменко.katerina1006@gmail.com

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Статтю присвячено дослідженню поняття, ознак і видів цивільних правовідносин. Спираючись на аналіз поглядів науковців, запропоновано авторське визначення поняття «цивільні правовідносини». Наведено перелік ключових ознак, які характеризують цю наукову категорію. Узагальнено наукові думки щодо класифікації цивільних правовідносин.

Ключові слова: правовідносини, цивільні правовідносини, цивільне право, класифікація.

Оглядова стаття

Постановка проблеми

Окремі науковці наголошують, що з розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, апаратних персональних пристроїв та засобів зв'язку соціальні зв'язки та комунікація між людьми трансформувалися з фізичної платформи в електронну [1, с. 87]. Так і цивільні правовідносини нерозривно пов'язані із соціальними, політичними, економічними реаліями сучасності, цифровізацією, науково-технічним прогресом, а також новими вимірами життєдіяльності суспільства, зокрема у сфері інформаційних технологій. Відповідно їх сутність, ознаки і види також перебувають у постійному русі, трансформації та вимагають від наукової спільноти нових підходів до їх осмислення.

Стан дослідження проблеми

Сутність цивільних правовідносин крізь призму їх принципів та особливостей реалізації в різноманітних цивільно-правових договорах у своїх наукових працях досліджували В. В. Галюк, М. М. Гудима-Підвербецька, А. О. Доліненко, А. О. Дутко, В. О. Кучера, О. В. Кіряк, Н. М. Павлюк, Ю. П. Пацурківський, С. О. Сарновська, Н. О. Саніахметова, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, О. Х. Юлдашев, Г. Б. Яновицька та ін. Проте варто розуміти, що цивільне право є динамічною за своєю сутністю та змістом галуззю права, а тому зміст і види цивільних правовідносин також постійно змінюються.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає в тому, щоб шляхом проведення ґрунтовного дослідження визначити сутність, а також на основі новітнього погляду на окремі аспекти розкрити ознаки цивільних правовідносин. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі *завдання*: здійснити аналіз наукових поглядів учених стосовно тлумачення понять «правовідносини» та «цивільні правовідносини»; розглянути окремі теоретичні аспекти, пов'язані з цим тлумаченням, узагальнити наукові думки щодо класифікації цивільних правовідносин.

Наукова новизна дослідження

У ході осмислення наукової новизни статті варто наголосити, що роботу наскрізно пронизує авторське бачення окремих особливостей з'ясування сутності цивільних правовідносин, а також міститься новітній підхід до переліку їх ключових ознак і класифікаційних критеріїв.

Виклад основного матеріалу

І. Д. Романова у своїй праці «Розуміння поняття правовідносин» звертає увагу на те, що «правовідносини – це центральна категорія серед проблематики теорії права. Правовідносини – це особливий вид суспільних відносин, учасники (суб'єкти) яких пов'язані взаємними юридичними правами та обов'язками. Правове відношення завжди передбачає юридичний зв'язок, принаймні, між двома суб'єктами, один з яких є носієм суб'єктивного права, а інший – носієм юридичного обов'язку. До правовідносин треба підходити так, щоб зрозуміти, що вони беруть участь у ґенезі права» [2, с. 317].

Ми цілком погоджуємося з комплексним баченням дослідниці, проте вважаємо, що правовідносини також виступають провідною категорією для всіх галузей права. Адже право як наука втілюється саме в осмисленні правовідносин, їх трансформації, видозмінюванні у ході впливу специфічних умов. Вважаємо також доречним наголосити, що положення правової доктрини мають пронизувати правовідносини, органічно вплітаючись у них, а для цього наукові дослідження мають відображати широкий спектр прикладних проблем, пропонуючи їх вирішення на основі зарубіжного досвіду, аналізу позицій провідних науковців сучасності, а також ретроспективний погляд на те, як здійснювалися такі правовідносини на різних етапах розвитку людства.

Водночас І. Д. Романова зазначає, що «немає таких правовідносин, які б цілком і виключно визначалися тільки правовими нормами і в яких суб'єкти цих відносин вимагали б один від одного і робили один одному тільки те, на що вони мають повноваження та до чого їх зобов'язує закон» [2, с. 316]. Ця теза є абсолютно прийнятною в контексті теорії цивільного права, але з точки зору адміністративно-

правового, кримінально-правового, кримінально-процесуального бачення потребує окремих уточнень. Так, зокрема, адміністративно-юрисдикційна діяльність поліції не передбачає описаної дослідницею свободи дій та розсуду, а здійснюється виключно в межах і порядку, визначених законом.

Є. О. Харитонов та О. І. Харитонова пропонують до розуміння цивільних правовідносин підходити диференційовано – на загально-теоретичному, галузевому-теоретичному та конкретно-галузевому рівнях. У межах конкретно-галузевого рівня, на думку науковців, «замість визначення цивільних правовідносин як суспільних відносин, врегульованих нормами права, більш вдалим видається визначення цивільних правовідносин як правового зв'язку, що ґрунтується на нормах цивільного права, між юридично рівними суб'єктами, які виступають як носії цивільних прав і обов'язків» [3, с. 107].

Акцентуючи увагу на унікальності запропонованого підходу, зазначимо, що цивільні правовідносини виступають різновидом суспільних відносин, тому цей аспект також потребує закріплення у визначенні аналізованої категорії.

Цивільні правовідносини, доводить В. В. Галюк, – «це врегульовані нормами цивільного законодавства суспільні відносини особистого немайнового та майнового характеру, їх учасниками є будь-які суб'єкти права: держава, територіальні громади, юридичні особи, громадяни. Всі вони у цивільних правовідносинах виступають як самостійні, майново відокремлені, юридично рівні між собою» [4, с. 89].

У контексті аналізу запропонованої позиції вважаємо доречним звернути увагу на те, що цивільно-правові відносини (наголошуємо з огляду на їх принципову в цьому унікальність) регулюються не лише нормами цивільного законодавства. Зокрема, на це вказує такий принцип, як свобода договору в цивільному праві. Тобто зміст цивільно-правових договорів може виходити за межі тих правовідносин, що передбачені Цивільним кодексом України. У цивільному праві також має місце і правовий звичай, що теж потрібно пам'ятати.

Поняття цивільних правовідносин, на переконання Г. Б. Яновичкої та В. О. Кучера, може бути визначено як «юридичні зв'язки між учасниками суспільного життя, які виступають формою обміну благами між цими учасниками. Такий обмін має безпосередній та еквівалентний характер і відбувається на підставі загальних принципів цивільного права, а також окремих цивільно-правових норм та/або положень, встановлених в актах суб'єктів приватного права (договорах, установчих документах юридичних осіб тощо). Учасники цих відносин пов'язані між собою як носії особливих цивільно-правових «ролей»: власників, авторів творів і осіб, які з ними взаємодіють; кредиторів і боржників; акціонерів, спадкоємців тощо» [5, с. 37].

Зазначимо, що позиція дослідників є досить нетиповою, адже запропонована ними категорія «форма обміну» зводиться переважно до структурного підходу осмислення стійкої категорії, в той час як будь-які правовідносини з огляду на їх зазначену вище динамічність потребують скоріше використання функціонального підходу.

О. В. Кіріяк, Ю. П. Пацурківський і М. М. Гудима-Підвербецька у своєму навчальному посібнику зазначають, що «галузеві ознаки цивільно-правових відносин випливають зі специфіки правових відносин, що складають предмет цивільно-правового регулювання і методів впливу цивільного права на ці правовідносини та полягають в такому: 1) виникають між юридично рівними учасниками, які в організаційно-правовому і майновому сенсі відокремлені одне від одного; 2) виникають з приводу нематеріальних і матеріальних благ, які становлять інтерес для приватної особи; 3) переважно виникають за ініціативи учасників, на основі їх вільного волевиявлення; 4) як правило, можливість вибору варіанта поведінки його учасниками з меж, встановлених законом; 5) здійснення захисту цивільних прав за допомогою специфічних заходів впливу й переважно (але не виключно) в судовому порядку; 6) підстави виникнення, припинення і зміни цивільних правовідносин володіють власною специфікою (види, зміст, правові наслідки)» [6, с. 203].

Таким чином, цивільні правовідносини являють собою врегульовані нормами цивільного права суспільні відносини між фізичними та/або юридичними особами, які виникають з приводу певних матеріальних і нематеріальних благ. Ключовими ознаками таких відносин є: а) можуть мати майновий і немайновий характер; б) регулюються нормами цивільного права; в) учасники цивільних правовідносин є рівними, тобто володіють однаковим набором суб'єктивних прав та юридичних обов'язків; г) ключові засади правового регулювання цивільних правовідносин визначаються на законодавчому рівні, водночас більш змістовно вони упорядковуються на рівні договірному; ґ) виникають між приватними особами фізичними та/або юридичними особами і не пов'язані з державними органами або публічними інституціями; д) як правило, цивільні правовідносини мають комерційний характер.

Зауважимо, що в науковій літературі цивільні правовідносини класифікують за такими підставами:

1) за функціями: а) регулятивні – упорядковують (регулюють) особисті немайнові і майнові відносини; б) охоронні – пов'язані з можливістю здійснення порушення прав і правомірних інтересів та їх наслідками;

2) за змістом правовідносин: а) абсолютні – з належності певних суб'єктивних прав одним особам і загальному юридичному обов'язку всіх інших осіб утримуватися від порушення цього права; б) відносні –

носію суб'єктивного права завжди протиставлений конкретний носій юридичного обов'язку;

3) за предметом правовідносин: а) речові – володіння, власності та відносини при здійсненні прав на чужі речі; б) особисті немайнові – виникають з приводу нематеріальних благ;

4) за характером зобов'язаної поведінки: а) активні; б) пасивні;

5) за інтересом і об'єктом: а) відносини побутового характеру; б) відносини економічного характеру;

6) за існуванням відносин у часі: а) строкові; б) безстрокові;

7) за внутрішньою структурою: а) прості; б) складні;

8) за вимогами індивідуалізації їх учасників: а) персоніфіковані; б) неперсоніфіковані [7].

На нашу думку, запропонована вище класифікація має право на існування та є досить широкою, втім, на нашу думку, більш лаконічним і зрозумілим є підхід, відповідно до якого цивільні правовідносини поділяються на майнові та немайнові.

До ознак майнових правовідносин, які є предметом цивільного права, належать такі: а) характеризуються майновою відособленістю учасників. Вона дає можливість самостійно володіти, користуватися, розпоряджатися майном і нести самостійну майнову відповідальність за результати своїх дій. Для права власності не має значення поведінка власника стосовно належного йому майна до того моменту, поки власник не вийде за межі дозволеного законом; б) мають платний характер, притаманний нормальному товарообміну, вартісним економічним відносинам [8].

Особисті немайнові відносини – суспільні відносини, які виникають із приводу здійснення суб'єктом особистих немайнових прав і не мають безпосереднього економічного змісту (права на життя, ім'я, честь, гідність, ділову репутацію, авторство, фірмове найменування, товарний знак тощо) [9].

Слід також відмітити, що цивільні правовідносини можуть бути формальними та неформальними. Формальні правовідносини означають, що вони засновані на письмовому договорі, який містить всі умови відносин між сторонами. Неформальні правовідносини можуть виникати без договору та не мати чітких умов, але все ж можуть регулюватися цивільним правом.

Висновки

Підсумовуючи, зазначимо, що важливим завданням законодавця є створити належні умови для врегулювання цивільних правовідносин, адже це є важливою запорукою захисту майнових і немайнових прав людини. Крім того, їх належне врегулювання сприяє розвитку економіки держави, а тому є важливим елементом функціонування суспільства та розвитку економіки країни.

Список бібліографічних посилань: **1.** Гайдай С. Правові аспекти проблеми обмеження вираження поглядів прокурорів як користувачів соціальних мереж. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 86–91. **2.** Романова І. Д. Розуміння поняття правовідносин. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017. № 3. С. 316–319. **3.** Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 404 с. **4.** Галюк В. В. Курс цивільного та сімейного права України (у питаннях і відповідях) : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 240 с. **5.** Цивільне право України : підручник : в 2 т. / Г. Б. Яновицька, В. О. Кучер та ін. Львів : Новий Світ – 2000, 2014. Т. 1. 444 с. **6.** Кіріяк О. В., Пацурківський Ю. П., Гудима-Підвербецька М. М. Цивільне право (загальна частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 304 с. **7.** Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. Вид. 3-тє, перероб. і допов. Київ : Істина, 2011. 808 с. **8.** Білоус Т. Й. Загальна характеристика правового регулювання майнових відносин на сучасному етапі розвитку суспільства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 33. С. 99–101. **9.** Харитонов Є. О. Цивільне право України : підручник. Київ : Істина, 2003. 776 с.

Надійшла до редколегії 30.05.2023

Прийнята до опублікування 22.06.2023

Naumenko K. S. Concept, features and types of civil legal relations

It has been established that civil legal relations are social relations between individuals and/or legal entities regulated by the rules of the civil branch of law and arising out of certain tangible and intangible benefits. Attention is drawn to the fact that civil legal relations are regulated not only by the rules of civil law, in particular, this is indicated by such a principle as freedom of contract in civil law. In other words, the content of civil law contracts may go beyond the legal relations provided for by the Civil Code of Ukraine.

It has been argued that the key features of such relations are as follows: they may be of property and non-property nature; they are regulated by the rules of the civil branch of law; participants to civil legal relations are equal, i.e., they have the same set of subjective rights and legal obligations; the key principles of legal regulation of civil legal relations are determined at the legislative level, but they are substantively regulated at the contractual level; they arise between private individuals and/or legal entities and are not related to governmental bodies or public institutions; as a rule, civil legal relations are commercial in nature.

It has been noted that an important task of the legislator is to create appropriate conditions for the settlement of civil legal relations, since this is an important guarantee of protection of property and non-property rights of a person, and also contributes to the development of the state economy, i.e. is an important element of the functioning of society and the development of the country's economy.

Key words: legal relations, civil legal relations, civil law, classification.

